

QORAQALPOQ TILIDA ESSE YOZISHDA O'QUVCHILAR DUCH KELADIGAN QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BAHOLASHDAGI MUAMMOLAR

Niyetova Raziya Amanbaevna

Oliy talim va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Bilim va malakarni baholash agentligi huziridagi Ilmiy-oquv amaliy markazi, Qoraqalpoq tili va adabiyoti fanidan Milliy sertifikat boyicha pedagogik olchov vositalarini ishlab chiqish bolimi bosh mutaxassisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qoraqalpoq tili mashg'ulotlarida esse yozish jarayonida o'quvchilar duch kelayotgan asosiy qiyinchiliklar chuqur tahlil qilinadi. Xususan, so'z boyligining yetishmasligi, imlo va grammatik xatolar, kompozitsion tartibsizlik, ijodkorlikning sustligi, vaqtini to'g'ri taqsimlay olmaslik hamda esse baholashdagi muammolar alohida yoritiladi. Shuningdek, maqolada o'quvchilar yozma nutqini rivojlantirishda samarali usullar, tekshiruvchilarning metodik yondashuvlari va baholash mezonlarini takomillashtirish yo'llari ham ko'rsatib o'tiladi. Muallif o'z tajribasi asosida esse yozishning didaktik ahamiyatini, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: esse, qoraqalpoq tili, yozma nutq, imlo xatolari, grammatik xatolar, ijodkorlik, baholash mezonlari, o'qitish metodikasi, kompozitsiya, o'quvchi fikrlashi.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the main difficulties that students face in the process of writing essays in Karakalpak language lessons. In particular, the lack of vocabulary, spelling and grammatical errors, compositional disorder, weak creativity, inability to properly allocate time, and problems in essay evaluation are highlighted separately. The article also indicates effective methods for developing students' written speech, methodological approaches of teachers, and ways to improve assessment criteria. Based on her own experience, the author analyzes the didactic significance of essay writing, its place in the development of students' independent thinking and creative skills.

Keywords: essay, Karakalpak language, written speech, spelling errors, grammatical errors, creativity, assessment criteria, teaching methodology, composition, student thinking.

Bugungi kunda ta'lrim tizimi o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularni o'z fikrini erkin va aniq ifoda eta olishga o'rgatish yo'nalishida jadal rivojlanmoqda. Shu bilan birga, o'quvchilarni milliy til, madaniyat va qadriyatlar asosida tarbiyalash ham zamonaviy ta'larning muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, qoraqalpoq tili mashg'ulotlarida yozma nutqni rivojlantirish, o'quvchilarni mantiqiy, izchil va badiiy yozuvga o'rgatish katta ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda ona tili fanini o'qitishda esse yozish mashqlari o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko'rilmoxda. Tadqiqotchi Avezova D. o'z ilmiy ishida esse yozish jarayonidagi noto'g'ri tushunchalar va ularga to'g'ri yondashuvlarni tahlil qilib, o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda esse mashqlarining didaktik ahamiyatini alohida ta'kidlaydi [4, 87-92]. Shuningdek, Islomova F. H. esse turlarini tizimlashtirib, har bir turining o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rnini ko'rsatadi [3, 611-617].

Olimovna E. Z. va Durdona N. M. ona tili mashg'ulotlarida matn ustida ishslash metodikasini takomillashtirish zarurligini qayd etib, o'quvchilarning ijodiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish uchun interfaol va integrativ metodlardan foydalanishni taklif etadilar [4,

26-31]. Uluqov N. esa tilshunoslik nazariyasida yozma nutqni inson tafakkurining asosiy ko'rsatkichi sifatida talqin etadi. Shuning uchun esse yozish mashqlari faqat grammatik bilimni emas, balki nutq madaniyatini, uslubiy didni va ijtimoiy tafakkurni shakllantiruvchi omil sifatida qaraladi [5].

Demak, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, esse yozish o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv, ijodkorlik va nutq madaniyatini rivojlantiradi. Ammo, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab o'quvchilar qoraqalpoq tili darslarida esse yozishda qator qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Bu muammolar, asosan, so'z boyligining yetishmasligi, imlo va grammatik xatolar, kompozitsion izchillikning buzilishi, ijodkorlikning sustligi hamda baholash jarayonidagi subyektivlik bilan bog'liq.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada qoraqalpoq tili fanidan esse yozishda o'quvchilarning duch keladigan asosiy muammolari, ularning sabablari va yechim yo'llari haqida so'z yuritiladi. Shu bilan birga, esse yozuvlarini baholashdagi qiyinchiliklar ham tahlil qilinadi.

Avvalo, o'quvchilar duch keladigan birinchi va eng muhim muammo — bu so'z boyligining cheklanganligidir. Har qanday esse yozish jarayoni o'quvchining leksik imkoniyatiga bevosita bog'liq bo'ladi. Agar o'quvchi so'zlarni to'g'ri, o'rinni va mazmunli qo'llay olmasa, uning fikri to'liq ifodalanmaydi.

Masalan, ko'pchilik o'quvchilar o'z fikrlarini bildirayotganda "yaxshi", "chiroyli", "qiziqarli" kabi umumiy so'zlardan foydalanadilar. Biroq sinonim so'zlardan foydalanish, yangi iboralarni ishlatish yoki metaforik ifodalar bilan matnga jon kiritish ko'nikmasi hali to'liq shakllanmagan. Shu sababli esse mazmunan bir xillikka tushib qoladi.

Bundan tashqari, ba'zi o'quvchilar mavzu doirasida zarur termin va tildagi uslubiy so'zlarni tanlay olmaydilar. Masalan, "tabiatni asrash" mavzusida esse yozganda, ular "daraxtlar", "o'simliklar", "tabiat chiroyli" degan oddiy fikrlar bilan cheklanib qoladilar. Aslida esa "ekologik muvozanat", "biologik xilma-xillik", "resurslarni tejash" kabi ilmiy terminlarni qo'llash matnni yanada boyitadi.

Shu o'rinda aytish joizki, o'quvchilarda so'z boyligini oshirish uchun ko'p mutolaa qilish, yangi so'zlarni yodlash, turli janrdagi matnlarni o'rganish zarur. Ayniqsa, badiiy asarlar, publisistik maqolalar, xalq og'zaki ijodi namunalari bu borada juda katta ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, o'quvchilar ko'pincha esse yozishda imlo va grammatik xatolarga yo'l qo'yadilar. Bu esa matnning sifatini pasaytiradi, tekshiruvchiga o'quvchi fikrini to'liq anglashda qiyinchilik tug'diradi.

Masalan, ayrim o'quvchilar harflarni to'g'ri yozmaydilar: "balıq" o'rniga "baliq", "o'quvchi" o'rniga "o'quwchi" deb yozadilar. Shuningdek, gapda so'z tartibi noto'g'ri qo'llanadi: "Men muktabga boryapman har kuni" o'rniga "Men har kuni muktabga boryapman" deb yozish kerak.

Yana bir keng tarqalgan muammo — ega va kesim orasidagi moslikning buzilishi. Masalan, "Men kitob o'qidi" yoki "Biz bordi" kabi gaplar grammatik jihatdan xato hisoblanadi. To'g'risi: "Men kitob o'qidim", "Biz bordik".

Bundan tashqari, ayrim o'quvchilar fe'l zamonlarini aralashtirib yuboradilar. Masalan, o'tmish voqeasini hozirgi zamonda ifodalaydilar yoki aksincha. Bu holatlar matnning vaqt izchilligini buzadi.

Shu sababli, o'quvchilarda imlo va grammatik savodxonlikni oshirish uchun muntazam diktantlar, yozma mashqlar va tahrir ishlari olib borish muhimdir. O'quvchilar o'z xatolarini aniqlab, tahrir qilishni o'rganishlari kerak.

Uchinchidan, esse yozish jarayonida kompozitsion tuzilmaga rioya qilmaslik eng ko‘p uchraydigan muammolardan biridir. Chunki ko‘pchilik o‘quvchilar esse tuzilishini aniq bilmaydilar.

Esse odatda uch qismdan iborat: kirish, asosiy qism va xulosa. Ammo o‘quvchilar bu tartibni buzib, fikrlarini tartibsiz ifodalaydilar. Masalan, kirish qismida mavzu bilan bog‘liq umumiy fikr o‘rniga darhol xulosaga o‘tadilar, yoki xulosa qismida yangi dalillar keltiradilar.

Bu holat o‘quvchi fikrining izchilligini yo‘qotadi. Shu bois, tekshiruvchi har bir mashg‘ulotda esse yozishdan oldin o‘quvchilarga rejali ishslash, ya’ni har bir qismning vazifasini tushuntirish zarur.

Masalan:

- Kirish – mavzuga kirish, umumiy fikr bildirish, muammoni qo‘yish;
- Asosiy qism – dalillar, misollar, hayotiy kuzatuvlar keltirish;
- Xulosa – umumlashtirish, shaxsiy fikr va yakuniy natijani ifodalash.

Bu tartibga amal qilish o‘quvchiga mantiqiy fikrlashni, muammoni bosqichma-bosqich yoritishni o‘rgatadi.

To‘rtinchidan, o‘quvchilar esse yozishda ijodkorlik yetishmasligi bilan ham ajralib turadilar. Ularning aksariyati tayyor andozaviy iboralardan foydalanadi.

Masalan:

“Men ona tilimni yaxshi ko‘raman. U bizning milliy faxrimizdir.”

Bu gaplar to‘g‘ri bo‘lsa-da, ijodiylikdan yiroq. O‘quvchi o‘z his-tuyg‘usini, o‘ziga xos fikrini qo‘shmasa, esse jonlanmaydi.

Ijodkorlik esa o‘quvchining mustaqil fikrlashi, atrofdagi voqealarga o‘z nuqtai nazaridan qaray bilishi orqali shakllanadi. Shuning uchun tekshiruvchilar o‘quvchilarga “Nega bu fikrnı aytapsan?”, “Bu senga qanday ta’sir qilgan?”, “Bu mavzuga sening munosabating qanday?” kabi savollar berish orqali ularning tafakkurini faollashtirishi lozim.

Beshinchidan, esse yozish jarayonida o‘quvchilarning vaqtini to‘g‘ri taqsimlay olmasligi ham muhim muammolardan biridir. Ular ko‘pincha kirish qismiga ortiqcha vaqt sarflaydilar, asosiy qismni esa shoshilinch yozadilar, xulosaga esa vaqt yetmaydi.

Shuning uchun esse yozishdan avval vaqt rejasini tuzish foydalidir. Masalan, 40 daqiqalik esse yozuvda:

- 5 daqiqa — mavzuni tahlil qilish va reja tuzish,
- 25 daqiqa — asosiy mazmunni yozish,
- 10 daqiqa — xulosa va tahrir ishlari uchun ajratish tavsiya etiladi.

Bu usul o‘quvchiga o‘z fikrini tartib bilan bayon etish, shoshilmasdan yozish imkonini beradi.

Albatta, esse yozishdagi muammolardan tashqari, esse baholash jarayoni ham o‘ziga xos murakkabliklarga ega. Tekshiruvchi baholashda nafaqat til me’yorlariga, balki o‘quvchining fikrlash darajasi, ijodkorligi va mantiqiy izchilligiga ham e’tibor qaratishi lozim.

Ammo, amalda, bu juda qiyin. Chunki esse — bu shaxsiy fikr janri. Bir o‘quvchi uchun oddiy ko‘ringan jumla boshqasida chuqur ma’no kasb etishi mumkin. Shu bois esse baholashda subyektivlik paydo bo‘ladi.

Bundan tashqari, o‘quvchilarning imlo xatolari ko‘p bo‘lsa ham, fikri mazmunli bo‘lishi mumkin. Qaysi jihatga — mazmunga yoki shaklga — ko‘proq ball berish kerakligi ham noaniq masala bo‘lib qoladi.

Shuning uchun tekshiruvchilar uchun esse baholash mezonlarini quyidagi kabi aniq belgilash maqsadga muvofiq:

1. Til boyligi va so‘z qo‘llash (20%)
2. Grammatik va imlo to‘g‘riligi (20%)
3. Kompozitsion izchilllik (20%)
4. Ijodkorlik va shaxsiy fikr (25%)
5. Umumiy ta’sirchanlik va mazmun (15%)

Bunday baholash tizimi nafaqatadolatni ta’minlaydi, balki o‘quvchini o‘z ustida ishlashga ham rag‘batlantiradi.

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, qoraqalpoq tilida esse yozish o‘quvchilar uchun nafaqat yozma nutq mashqi, balki tafakkurni shakllantiruvchi ijodiy jarayondir. Ammo bu jarayonni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish uchun ko‘plab omillarni hisobga olish zarur.

O‘quvchilar duch kelayotgan asosiy muammolar — so‘z boyligining cheklanganligi, imlo va grammatik xatolar, kompozitsion izchillikning buzilishi, ijodkorlikning sustligi hamda vaqtini to‘g‘ri taqsimlay olmaslikdir. Shu bilan birga, esse baholash jarayoni ham murakkab bo‘lib, tekshiruvchilardan chuqur tahliliy yondashuvni talab qiladi.

Shunday ekan, bu muammolarni bartaraf etish uchun o‘quvchilarga muntazam yozma mashqlar berish, ularni badiiy matnlar bilan ishlashga, yangi so‘zlar o‘rganishga, fikrni asoslashga va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga o‘rgatish zarur. Tekshiruvchilar esa baholashda aniq mezonlarga amal qilishi, o‘quvchilarga tahliliy teskari aloqa (feedback) berishi kerak.

Natijada, o‘quvchilar nafaqat savodli yozishni, balki fikrni go‘zal, ifodali va mantiqiy tarzda ifodalashni ham o‘rganadilar. Shu tariqa, esse yozish qoraqalpoq tili ta’limida o‘quvchilarni mustaqil fikrlovchi, o‘z qarashini bayon eta oladigan, madaniyatli shaxs sifatida shakllantirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avezova, D. (2025, August). MISCONCEPTIONS IN ESSAY WRITING AND HOW TO WORK ON THEM. In *Conferences* (Vol. 1, No. 1).
2. AVEZOVA, D. (2025, July). ESSE YOZISHNI O ‘RGATISHGA DOIR YONDASHUVLAR. In *Conferences* (Vol. 1, No. 1, pp. 87-92).
3. Islomova, F. H. (2024). ESSE TURLARI VA ULARNI TASHKIL ETISHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 611-617.
4. Olimovna, E. Z., & Durdona, N. M. (2025, January). ONA TILINI O‘QITISHDA MATN USTIDA ISHLASH METODIKASI MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MODERN DEVELOPMENT OF PEDAGOGY AND LINGUISTICS* (Vol. 2, No. 1, pp. 26-31).
5. Uluqov, N. (2016). Tilshunoslik nazariyasi. O ‘quv qo ‘llanma. Toshkent-2016. b119.